

A28

Istoria de la quema de Salvatierra

Eskuizkribuko gainerako euskarazko poemetan ez bezala, kasu honetan izenburu argia eta gardena daukagu eskuizkribuan bertan: “Istoria de la quema de Salvatierra, que fue a primero de agosto del año del nacimiento del Señor 1564. Conpuesta por Lazarraga”. Fortunato Grandes historialariak argitaratu zituen sute horren inguruko datuak (Grandes 1923: 204), eta guk harenetik hartu ditugu. Bi dira bereziki interesgarriak. Lehena Aguraingo 1527-1568ko akta-liburutik hartua da eta 1564ko abuztuaren 14an Zuhatzuko elizan eginiko bilkurari dagokio:

... que siendo la voluntad de Dios Nuestro Señor, la dicha villa se había quemado al primero día de Agosto toda ella, excepto la iglesia de Santa María y horno de Santa María y la casilla de Pedro Díaz de Santa Cruz...

Bigarrena Aguraingo lekaiame frantziskotarren komentuan dagoen XVII. mendeko kronika batetik (Izengabea: fol. 3) hartua da eta sutearen are deskripzio zehatzagoa dakar:

En el 1º de agosto de 1564, a las diez del día, prendió fuego en una casa junto al Portal de San Juan; y, con el viento recio que corría, se extendió por todas las casas de aquellos barrios, y alcanzó al tejado y campanario de la Iglesia de San Juan, y cayeron las campanas, quedando solamente las bóvedas y paredes, y fue el fuego extendiéndose más, de manera que para las diez de la noche se quemó toda la villa, excepto la iglesia de Santa María y un horno y una casa que quedaron sin quemarse. En esta ocasión se quemó también todo el convento de las beatas, quedándose solamente la muralla por una parte y un pedazo de pared por la parte de la calle, y las dichas beatas con su hacienda y a su costa reedificaron la iglesia y casa hasta lo que alcanza ahora la puerta reglar; todo lo cual se renovó y repasó después, además de los cuartos que se han añadido como se dirá adelante; y mientras se edificaba, algunos años estuvieron algunas de las dichas beatas divididas en Santa Ana de Zubieta y en Mondragón y otros conventos.

Grandesen artikuluan (Grandes 1923: 205-206) aurkitu ditugu poeman (64, 72 eta 81 lerroetan) aipatzen den izurriteari buruzko argibideak ere:

... la peste, anterior a la quema y coetánea de ella [...].

En primer término, no sabemos si la peste de que se trata fue el cólera o la peste bubónica, aunque nos inclinamos a creer que fue esta última, y únicamente hemos averiguado de un modo oficial que el número de víctimas excedió de 600, cifra verdaderamente fabulosa, que representaba el cuarenta por ciento de la población.

[...] En aquellas difíciles y tristísimas circunstancias, nuestro Concejo se reunía para adoptar sus acuerdos, como antes indicamos, en los pueblos y sitios inmediatos, yendo de uno a otro cuando la peste aparecía en cualquiera de ellos, y de sus determinaciones hemos colegido que los barrios agrícolas de extramuros no fueron pasto de las llamas y sirvieron provisionalmente de albergue a los que como consecuencia del fuego quedaron sin viviendas.

En los pueblos circunvecinos se negaban a admitir en sus domicilios a los que de Salvatierra huían por no tener casa y para librarse del contagio, ante el temor de que llevaran este consigo, y para obligarles a recibirlos tuvo la Justicia de Salvatierra necesidad de acudir al Rey en demanda de una Real Cédula, que consiguió.

Aipagarria da datu horien eta poeman agertzen direnen arteko antzekotasuna.

Lazarragaren poemak hiru zati ditu:

1. Sarrera gisako 1-40 lerroak. Atal berezi bat osatzen dute 27-40 lerroek, narratzailearen presentzia erretoriko nabarmenarekin.

2. Gertaturikoaren kronika, 41-138 lerroetan. Zati honetan, 111-138 lerroek osatzen dute atal berezia, kalteak zehazten baitira hor (1-26 lerroetan aipaturikoei eransteko).
3. Hirugarren zatia (139-180 lerroak) erabat desberdina da: Kristau on bezala bizitzeko deia egiten du, Salbateran gertaturiko gaitzak aitzakiatzat hartuta, Jainkoak bidaliko duen zigorraren iragarpen balira bezala.

Eskuizkribuko bi poematan (A28 eta B29) erabili du poema honetako eredu metrikoa: bakoitia 5 silabako librea, eta bikoitia 8 silabakoa errima bokalikoarekin; hauen antzekoa da A26 ere, 5+9 egitura silabikoarekin.

<1202r> *Istoria de la quema de Salviatierra, que fue a primero de agosto del año del nacimiento del Señor 1564.*

Conpuesta por Laçarraga.

Salbatierra ¹	
egun ² ei ³ dago tristerik,	
oita dabela	
egiten asko negarrik,	
zerren jarri da	5
guztia destruidurik.	
Ez da geratu	
barruan etse galantik;	
zerka ⁴ zabalok	
jarri ei dira bakarrik;	10
oi honezkero ⁵	
ez da merkatu beharrik;	
apain ze bedi	
oita donzeila galantik.	
Erraz daoke ⁶	15
Araba lutoz janzirik;	
ez hara eroan,	
barrundiarra, ⁷ frutarik;	
Nafarroarik	
jatsi ze bidi ⁸ gararrik. ⁹	20

¹ *Salbatierra*: Gainerakoetan *Salbaterra*- dakar. Agian zerikusia du bertso-lerroen egiturarekin, bost silabako bertso-lerroa behar baitzuen.

² *egun*: ‘gaur (egun)’.

³ *ei*: ‘omen’; *ei* partikulak, hemen eta 10. lerroan, distantzia markatzen du, batez ere denboran, 1564.eko gertakizunez ari den arren, ez baitakigu zehazki noiz idatziriko poema den.

⁴ *zerka*: ‘harresi’.

⁵ *honezkero*: ‘dagoeneko’.

⁶ *Erraz daoke*: ‘ziurrenik dago’.

⁷ *barrundiarra*: Barrundiarrak, hemen, Agurain inguruko nekazariak dira, hiribildutik kanpokoak. Barrundiako udalerrria Aguraingo koadrillaren barruan kokatzen da eta Barrundiako ermandadean du oinarri; Barrundiako ermandadean ondoko herri hauek ziren: Ozeta (hiriburua), Audikana, Dallo, Etxabarri-Urtupiña, Heredia, Hermua, Larrea, Matura eta Zuazola. Joan Perez Lazarragakoa Barrundiako ermandadearen prokuradorea izan zen Arabako Batzar Nagusietan, 1581-1584 urteetan (cf. Di Cesare 2010).

⁸ *jatsi ze bidi*: ‘ez bedi jaitsi, ez bedi ekarri’.

Salbaterrarrak, ez egin barriz justarik; ¹⁰ erraz zaozke ¹¹ oi ondo gaztigaturik, ¹² Jaun Zerukoak	25
honela permitidurik. ¹³ Ezin esan dot; egon behar dot exilik; flakezeonek eztit emaiten lekurik. ¹⁴ Balía bekit, oi badot adiskiderik; ¹⁵ ifini nagi oi arren esporzadurik. ¹⁶ Konta dezadan	30
dolorez asko koitarik, ez dakienak daozen abisadurik. Hasi gura dot; nanzuzu, zaoz ¹⁷ exilik. ¹⁸ Mila ta bosteun urte alkarri eranzi, ¹⁹ hirurogeta lau gehiago gaineti da jaio zala	35
Jaun Zerukoa justorik, ²⁰ abuztu hilak egun bat kunplitzakarik. ²¹ Oita jagi zan suori utra fortitzik, ²²	40
<1202v> Salbaterragaz handiro enojadurik, portaleetan komiENZua harturik. ²³	45
	50

⁹ *gararrik*: ‘garagarrik’.

¹⁰ *justarik*: ‘zaldunen arteko borrokarik’.

¹¹ *erraz zaozke*: ‘ziurrenik zaude(te)’.

¹² *gaztigaturik*: ‘abisaturik, eskarmentua harturik’.

¹³ *honela permitidurik*: ‘honetarako aukera emanik’, hots, Jainkoak nahi izan du herria erretzea hango biztaleentzako abisu gisa, onbideratu daitezen.

¹⁴ *eztit emaiten lekurik*: ‘ez dit ematen aukerarik’.

¹⁵ *Balia bekit, / oi badot adiskiderik*: ‘adiskiderik baldin badut, lagundu nazala’.

¹⁶ *ifini nagi / oi arren esporzadurik*: ‘ipini nazala adoreturik, eman diezadala adorea’.

¹⁷ *zaoz*: ‘egon zaitez(te)’.

¹⁸ *Hasi gura dot; / nanzuzu, zaoz exilik*: Antzeko formula aurkitu dugu eskuizkribuko lau lekutan, ondoren datorren solasari adi izateko arreta eskatzen duen funtzio kataforikoan.

¹⁹ *eranzi*: ‘erantsi’.

²⁰ *justorik*: ‘zehazki, hain justu’ esan nahi duela dirudi.

²¹ *kunplitzakarik*: ‘kunplitzeke, kunplitu gabe, osatu gabe’.

²² *fortitzik*: ‘bortitzik, sendorik, bortizki, sendoki’.

Oita erre dau	55
Jandoneanez ²⁴ kalterik, ²⁵ kanpaak ²⁶ bere ²⁷ txapitelagaz ²⁸ harturik; bobedaxeok ²⁹ itxi dau eurok bakarrik. ³⁰	60
Zerren ez dago nork sokorridu jenterik, ³¹ zerren eozen izurriteaz ³² urtenik. Ifini dabe ³³	65
oi eta asko penarik ³⁴ komarkaetan, ³⁵ hara ³⁶ balloa ³⁷ gizonik, zerren eozen larrin guztiak beterik	70
persona askoz izurriagaz gaxorik. ³⁸ Oi jente asko egoan parebagarik ³⁹ hara begira, oi ezin sokorridurik.	75

²³ *portaleetan / komienzua harturik*: XVII. mendeko kronikaren arabera, San Juan Portalearen ondoko etxe batean hasi zen sutea: “prendió fuego en una casa junto al Portal de S. Juan” (*ap.* Grandes 1923: 204).

²⁴ *Jandoneanez*: ‘San Juan (eliza)’; *Jandoneanez* da izena forma absolutiboan.

²⁵ *kalterik*: ‘denon kaltetan, zoritxarrez’. Ez dugu aurkitu, eskuizkributik kanpo, beste lekukotasunik, baina badirudi *damurik* esamoldearen antzekoa bide dela.

²⁶ *kanpaak*: ‘kanpak, kanpaiak’.

²⁷ *bere*: ‘ere’ nahiz ‘bere’ izan daiteke.

²⁸ *kanpaak bere / txapitelagaz*: ‘kanpaiak eta txapitela (dorreaken goreneko parte) ere’; “X Y gaz” egitura da, “Xrekin Y” egituraren aldaera, ‘X eta Y’ adierazteko.

²⁹ *bobedaxeok*: ‘bobeda gaixo horiek’, balio afektiboarekin.

³⁰ *bobedaxeok / itxi dau eurok bakarrik*: XVII. mendeko kronikaren informazioa ere bat dator kontakizun honekin: “...y alcanzó al tejado y campanario de la Iglesia de San Juan y cayeron las campanas, quedando solamente las bóvedas y paredes [...]” (*ap.* Grandes 1923: 204).

³¹ *ez dago / nork sokorridu jenterik*: ‘ez dago lagundu lezakeen jenterik’.

³² *izurriteaz*: ‘izurriteagaz, izurriteagatik’.

³³ *Ifini dabe*: ‘agindu dute, xedatu dute; agindu da, xedatu da’.

³⁴ *asko penarik*: ‘zigor asko, zigor handia’.

³⁵ *komarkaetan*: ‘(Aguraingo) ingurumarietan’.

³⁶ *hara*: Salbaterrara, alegia.

³⁷ *balloa*: ‘balihoa, joango balitz’.

³⁸ *zerren eozen / ... / ... / izurriagaz gaxorik*: Fortunato Grandesen kontakizunak argitzen ditu lerro hauek: “...los barrios agrícolas de extramuros no fueron pasto de las llamas y sirvieron provisionalmente de albergue a los que, como consecuencia del fuego, quedaron sin viviendas” (Grandes 1923: 205). Ingurumarietako jendea ez omen zen sobera errukitsu ibili, eta erregearen justiziak behartu behar izan zituen Aguraingoak laguntzera: “En los pueblos circunvecinos se negaban a admitir en sus domicilios a los que de Salvatierra huían por no tener casa y para librarse del contagio, ante el temor de que llevaran este consigo, y para obligarles a recibirlos tuvo la Justicia de Salvatierra necesidad de acudir al Rey en demanda de una Real Cédula, que consiguió” (Grandes 1923: 206).

³⁹ *parebagarik*: ‘izugarri (asko)’; goiko lerroko *asco* izenlagunaren graduatzailea da.

Suori, barriz, oi beti soberbiorik, ez eukala bapere piadaderik. ⁴⁰	80
Izurridunak asko eukaen llanturik, nork bereari oi ezin kobru emunik. ⁴¹	
Etorri dira oi barri onok ⁴² enzunik komarkaetan eozenok rekojidurik, ⁴³	85
oi ta lebela egiten asko negarrik, zerren ekusten eben guztia galdurik, galdurik eta ⁴⁴	90
suorrek abrasadurik, emun al baga bapere remediorik. Al egienak, ⁴⁵	95
esporzuz ⁴⁶ animadurik, ateraetan hasi zirean tristerik aziendea, ⁴⁷	100
dolorez kontubagarik. ⁴⁸ Handiok ⁴⁹ barriz utra negoziadurik, ⁵⁰	
euren etseak oi ezin defendidurik. Hala galdu zan	105

⁴⁰ *piadaderik*: ‘piedaderik, errukirik’.

⁴¹ *kobru emunik*: ‘aurre eginik’.

⁴² *barri onok*: Testuan ez da berariaz berri onik aipatzen, eta pentsa genezake hiribildutik kanporatuak zeuden izurridunak Salbaterrara itzuli ahal izatea izan zitekeela berri on bakarra.

⁴³ *rekojidurik*: ‘babesturik’, izurritetik ihes egiteagatik (ikusitako gorago 65-72 lerroak).

⁴⁴ *galdurik*, / *galdurik eta*: Ahozko literaturan sarri agertzen da anadiplosia: testu-zati baten azken zatia hurrengoaren hasieran errepikatzea eta kateatzea; *bihurkia* deitu zion Manuel Lekuonak ahozko euskal literatura aztertzean. Testuan behin baino gehiagotan agertzen da baliabide hori.

⁴⁵ *Al egienak*: ‘ahal zutenak’ edo ‘ahal izan zutenak’; iduri luke adibide honetan *egin* aditzak bi irakurketak har ditzakeela, burutua eta burutugabea.

⁴⁶ *esporzuz*: ‘adorez’.

⁴⁷ *aziendea*: ‘ondasunak’.

⁴⁸ *dolorez kontubagarik*: ‘kontaezineko saminez, samin izugarritz, zeharo samindurik’; *dolorez* adberbiala da, eta *kontubagarik* horren graduatzailea.

⁴⁹ *Handiok*: ‘handikiok’; honetan ere argigarria da Fortunato Grandesen kontakizuna: “Dentro del recinto amurallado [...] vivían los señores en sus casas solariegas, sobresaliendo con su alcuernia y sus blasones, que se destacaban del resto de la población de comerciantes, industriales, artesanos y braceros. En los cuatro extremos, fuera de muros, tenían, como hoy, sus viviendas los labradores” (Grandes 1923: 202).

⁵⁰ *utra negoziadurik*: ‘oso lanpeturik’.

	leku hau desastradurik, enparatzaka ⁵¹ etse bat ⁵² baize ⁵³ besterik.	110
	Asko erre da barruan joia galantik, bai gehiago ⁵⁴ oi asko arka garirik. ⁵⁵	115
<1203r>	Askok dauko bihotza ondo errerik, eugiko bere sekula osatzakarik. ⁵⁶ Eukaiteko ⁵⁷ asko da errazoarik	120
	zerren egin da oi asko kalte handirik: guraso asko jarri da ume bagarik, umeak bere	125
	oita guraso bagarik; ⁵⁸ asko dabilza kureldo ⁵⁹ desterradurik, nork bere etse apaindurean ⁶⁰ urtenik,	130
	oita dabela ekusten asko penarik zerren ez daukae nun paseadu kalerik, ez gehiago ⁶¹	135
	erregalozko ⁶² tendarik, ⁶³ ez gehiago alkate-rejimienturik. ⁶⁴	

⁵¹ *enparatzaka*: ‘itzuri gabe, onik atera gabe’.

⁵² *etse bat*: XVII. mendeko kronikaren arabera ere, etxe bat baino ez zen zutik geratu, eta Santa Maria eliza, eta labe bat: “...se quemó toda la villa, excepto la iglesia de Santa María y un horno y una casa que quedaron sin quemarse” (*ap.* Grandes 1923: 204).

⁵³ *baize*: ‘baizen, baizik’.

⁵⁴ *bai gehiago*: ‘baita ere’.

⁵⁵ *asko arka garirik*: ‘gari asko, gari-arka asko’; garia erre da, eta zenbat erre den adierazteko dago *asko arka*.

⁵⁶ *osatzakarik*: ‘osatzekerik, osatu gaberik’.

⁵⁷ *Eukaiteko*: ‘hala edukitzeko’; 115. bertso-lerroko *dauko* hari egiten dio erreferentzia.

⁵⁸ *guraso asko* / ... / ... / *oita guraso bagarik*: Fortunato Grandesek dioenez, izurritearen ondorioz 600 biztanle hil bide ziren, biztanleriaren ehuneko berrogei; sutearen ondorioz ez dakigu zenbat hil ziren (Grandes 1923: 205).

⁵⁹ *kureldo*: ‘krudelki’.

⁶⁰ *apaindurean*: ‘apaindutik’.

⁶¹ *ez gehiago*: ‘ez eta ere’, hemen eta beherago.

⁶² *erregalozko*: ‘guztiz fin, bikain, dotore, ez ezinbesteko’.

⁶³ *tendarik*: ‘dendarik’.

⁶⁴ *alkate-rejimienturik*: ‘alkate eta errejimendurik, alkate-zinegotzirik, alkate eta zinegotzirik’.

Jaunak dabela ⁶⁵	
oi asko geraziarik, ⁶⁶	140
bizi garean ⁶⁷	
guztioak rekojidurik. ⁶⁸	
Oi ez kargadu	
nork bere konzenziarik, ⁶⁹	
Jaunak ez digun ⁷⁰	145
oita gaztigu besterik. ⁷¹	
Ez inork egin	
ezer lukuru-gauzarik,	
ez gehiago	
konzenziazko traturik, ⁷²	150
ez erabili	
deretxo baga auzirik,	
eroan ustez ⁷³	
inori aziendarik.	
Ze eukaiketu ⁷⁴	155
inogaz injuriarik;	
proximoari	
ez egin grabiorik.	
Akorda zatez, ⁷⁵	
zaoza ⁷⁶ iratzarrik. ⁷⁷	160
Salbaterra,	
ez hartu soberbiarik,	
zerren dakutsu ⁷⁸	
oi asko profeziarik,	
Jaun Zerukoak	165
zuri bidaldu jaginik; ⁷⁹	
adietako ⁸⁰	
badezu miramenturik, ⁸¹	
ez konsentidu	

⁶⁵ *dabela*: ‘izan dezala’.

⁶⁶ *asko geraziarik*: ‘grazia asko, onginahi handia’.

⁶⁷ *bizi garean*: ‘gu bizi gaitezen, gu bizi izateko’.

⁶⁸ *rekojidurik*: ‘nor bere baitan bildurik, ohitura gaizto eta atseginkerietatik urrundurik’.

⁶⁹ *ez kargadu / nork bere konzenziarik*: ‘ez kargatu nork bere kontzientzia, ez egin txarkeriarik’.

⁷⁰ *ez digun*: ‘eman ez diezagun’.

⁷¹ *gaztigu besterik*: ‘beste gaztigurik, beste abisurik’.

⁷² *konzenziazko traturik*: ‘kontzientziaren aurkako traturik’.

⁷³ *eroan ustez*: ‘kentzeko asmoz’.

⁷⁴ *Ze eukaiketu*: ‘ez ezazu(e) eduki (geroan)’.

⁷⁵ *Akorda zatez*: ‘gogoan izan ezazu(e)’.

⁷⁶ *zaoza*: ‘egon zaitez(te)’.

⁷⁷ *iratzarrik*: ‘iratzarrik’.

⁷⁸ *dakutsu*: ‘ikusten duzu’.

⁷⁹ *zuri bidaldu jaginik*: ‘zuri bidaldu eginik, zuri bidalirik’; *jagi*- hainbat aldiz agertzen zaigu eskuizkribuan. Beti agertzen da iragankor gisa eta datibozko argumentu batekin. Uste dugu aditz ezezagun horren azpian *egin* aditzaren forma hirupertsonala (NORK-NORI-NOR) ezkatzen dela.

⁸⁰ *adietako*: ‘(gaztiguak) ikusteko’.

⁸¹ *badezu miramenturik*: ‘baldin baduzu begirunerik’.

zeure lurrean gaxtorik.	170
Rejimentua ⁸²	
ifinzu ⁸³ abisadurik, ⁸⁴	
ez dagiala ⁸⁵	
bide ez daben gauzarik, ⁸⁶	
oi dafinela ⁸⁷	175
republikea ⁸⁸ garbirik,	
bazterrok ⁸⁹ bere	
oi ondo gobernadurik.	
Begirauzu, ⁹⁰	
ez egin beste gauzarik.	180
Fin	

Nola aipatu testu hau:

Lazarraga, Juan Perez, 2010 [c. 1602], “A28 – *Istoria de la quema de Salvatierra* (Gaurko grafiara egokitua)” [PDF], in G. Bilbao et al. (arg.), *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*, Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Interneten eskuragarri: <<http://www.lazarraga.com>> [Kontsulta: uuuu/hh/ee].

Lan hau [Creative Commons-en baimen baten mende](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/) dago

⁸² *Rejimentua*: ‘Udalbatza’.

⁸³ *ifinzu*: ‘ipin ezazu’.

⁸⁴ *abisadurik*: ‘jakinaren gainean’.

⁸⁵ *ez dagiala*: ‘ez dezala egin’.

⁸⁶ *bide ez daben gauzarik*: ‘bidezkoa ez duen gauzarik’.

⁸⁷ *dafinela*: ‘ipin dezala’.

⁸⁸ *republikea*: ‘herriko kontuak’.

⁸⁹ *bazterrok*: ‘bazter horiek, Salbaterrako ingurumariak’.

⁹⁰ *Begirauzu*: ‘begiratu ezazu(e), adi egon zaitetz(te)’.